

REFERAT O ZAVRŠENOJ DOKTORSKOJ DISERTACIJI SONJE OCIĆ POD NASLOVOM: *Kultura samopomoći: slučaj Srbije*

1. Osnovni podaci o kandidatu i disertaciji

Sonja Očić rođena je u Beogradu 1981. godine. Diplomirala je Opštu književnost sa teorijom književnosti na Filološkom fakultetu u Beogradu. Na Fakultetu političkih nauka u Beogradu je 2012. godine odbranila master rad na temu „Digitalni Gutenberg: Izazovi i granice elektronskog izdavaštva” i stekla zvanje diplomirani kulturolog. Od 2012. godine je studentkinja doktorskih studija na odseku Studije kulture i medija na Fakultetu političkih nauka u Beogradu. U skladu sa osnovnim interesovanjem vezanim za temu doktorske disertacije završila je onlajn kurs „The Science of Happiness” na univerzitetu Berkli u Kaliforniji.

Radi kao sekretar redakcije i menadžer za prava u izdavačkoj kući Clio.

Učestvovala je na konferencijama:

1. „Studije kulture: Glasovi sa margine”, tema rada: *Intertekstualnost kao igra popularnog i uzvišenog*, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu, jun 2014.
2. Međunarodni književni skup „Jesen u Erdabovu”, tema rada: *Kultura sećanja: Erdabovske kuće u delima Đorđa Očića* (sa Jelenom Očić), Kulturni i naučni centar „Milutin Milanković”, Dalj, septembar 2015.
3. 2. Industrijski Forum, tema prezentacije: *The Digitisation of the Publishing Industry – a Step Forward or the Cause of the Crisis of Traditional Publishing Houses?*, Karpáč, Poljska, decembar 2016.

Spisak objavljenih radova kandidata:

1. Intertekstualnost kao igra popularnog i uzvišenog, *Kultura* br. 146, pp. 144-158, 2015. ISSN 0023-5164, UDK 316.7
2. *Kultura sećanja: Erdabovske kuće u delima Đorđa Očića* (sa Jelenom Očić), *Povratak u Erdabovo*, Zbornik radova s Međunarodnog naučnog skupa održanog u Dalju 2014, pp. 111-123, 2015. ISBN: 978-953-57806-4-9
3. Elektronska knjiga, *Kultura* br. 149, pp. 229-243, 2015. ISSN 0023-5164, UDK 316.

Doktorska disertacija kandidatkinje MA Sonje Očić na temu **Kultura samopomoći: slučaj Srbije** po obimu iznosi 428 stranica, od čega osnovni tekst zauzima 375 stranica, spisak literature 9 stranica (286 bibliografskih jedinica: 158 teorijskih knjiga i 128 knjiga za samopomoć), a prilozi 19 stranica.

Korišćenu literaturu čine monografije, naučni i stručni radovi objavljeni u stranim i domaćim naučnim i stručnim časopisima, članci objavljeni na internet stranicama, kao i knjige za samopomoć domaćih i stranih autora.

Pored sažetka na srpskom i engleskom jeziku, sadržaja, uvoda, zaključka, priloga i spiska korišćene literature, rad sadrži još 5 poglavlja: 2. Teorijski okvir istraživanja, 3. Kultura samopomoći, 4. Kultura samopomoći u Srbiji, 5. Autentičnost, 6. Potrošači kulture samopomoći u Srbiji.

Uvidom u evidenciju biblioteke Fakulteta političkih nauka, kao i Univerzitetske biblioteke „Svetozar Marković“, utvrđeno je da do sada nije branjena disertacija pod istim nazivom.

2. Predmet i cilj disertacije

Predmet disertacije kandidatkinje Sonje Očić je analiza kulture samopomoći sa fokusom na kulturi samopomoći u Srbiji.

Kulturu samopomoći, ili *self help kulturu*, kandidatkinja definiše kao relativno distinktivan skup vrednosti, verovanja i praksi koje se šire, pre svega, preko knjiga za samopomoć (self help knjiga) i koje pojedinci koriste kao kulturne resurse u oblikovanju svog svakodnevnog života. Naziv *samopomoć (self help)* podrazumeva da pojedinac uz pomoć tih priručnika sam rešava svoje lične, emocionalne ili bilo koje druge probleme bez profesionalne pomoći, sledeći savete autora ovih knjiga. Osnovna obeležja ove kulture su individualizam, usredsređenost na pojedinca (sopstvo), na celovitost, osećanja i duhovnost. Osim preko knjiga, ova kultura svoje vrednosti, verovanja i prakse širi i preko savetovanja, seminara i predavanja koje vode stručnjaci za samopomoć, preko interneta, posebnih časopisa, televizijskih emisija i napisa u štampi.

Kultura samopomoći podrazumeva i duhovne prakse kao što su molitva i meditacija; tehnike kao što su vizuelizacija i afirmacije; institucije kao što su lajfkouč, guru, duhovni učitelj, astrološki savetnik; različite pokrete od religijskih i duhovnih do ekoloških i ekofeminističkih; različite centre i institute, obrazovne institucije i crkve i čitavu oblast alternativne medicine. Kultura samopomoći podrazumeva i stil života u skladu sa pogledom

na svet koji ona nudi, a takođe se o njoj može govoriti i kao o industriji u kojoj su zarade prilično visoke. O njoj se može govoriti i kao podkulturi i kao kontrakulturi, ali ona sve više ulazi u glavni tok zapadne kulture.

I pored sve većeg značaja interneta kao medija kojim se širi kultura samopomoći, i dalje su najvažniji medij knjige za samopomoć, na čijoj kritičkoj analizi istraživanje kandidatkinje počiva. Knjige za samopomoć su žanr popularne literature koji predstavlja spoj popularne psihologije i psihoterapije, životne filozofije i religije, odnosno duhovnosti i misticizma. Ove knjige imaju terapeutsku i obrazovnu funkciju, ali nude i jedan distinktivan pogled na svet i šalju inspiracionu poruku koja treba da podstakne čitaoce da unaprede ili preobrazu svoju ličnost. Čitaocima nude savete za najrazličitije aspekte života, savetuju ih da tragaju za svojim *istinskim* ili *duhovnim* sopstvom u svojoj unutrašnjosti, da se *samoostvare* (*samoaktualizuju*), ali i da *kreiraju sebe*; ohrabruju ih da se distanciraju od kulture u kojoj žive, da *žive autentične živote*, tj. da žive na svoj način, ne predavajući se konformizmu koji im se nameće spolja; da budu *preduzetnici svog života* (*entrepreneur de soi-meme*), sposobni da preuzmu svoj život u sopstvene ruke, ne oslanjajući se ni na koga; da upravljaju svojim mislima, da *programiraju* svoja osećanja, da budu *menadžeri sebe*. Obećavaju uspeh, sreću, ljubav i zdravlje, a nadasve, smisao života.

Vrednosti, verovanja i koncepcije u okviru kulture samopomoći prilično su raznovrsne i idu od racionalizma, materijalizma i utilitarizma do idealizma, duhovnosti i misticizma; od protestantskih hrišćanskih vrednosti do vrednosti istočnjačkih religija (hinduizam, budizam i taoizam); od šamanskih verovanja i rituala do zapadne ezoterije (gnosticizam, alhemija i teozofija); od humanističke psihologije i psihoanalize do pozivanja na otkrića prirodnih nauka, posebno kvantne fizike, itd.

Kandidatkinja polazi od stava da je u osnovi svih ovih različitih verovanja i koncepcija shvatanje da se svi odgovori nalaze u pojedincu. To je ona zajednička nit koja je u osnovi ove kulture i koja omogućava da se o svim ovim različitim koncepcijama i praksama govori kao o distinktivnoj kulturnoj celini. Pojedinaac treba da traga za tom (božanskom) istinom koja je duboko u njemu, da otkrije svoje *jedinstvene potencijale*, odnosno dođe do *samospoznanje*, to je ono što vodi *samoaktualizaciji*, *rascvatu sopstvene ličnosti* odnosno *individuaciji*, a time će svom životu dati *značenje i smisao*. Uloga životnih vodiča, terapeuta, duhovnih vodiča i knjiga za samopomoć jeste da pomognu da pojedinac tu istinu otkrije u sebi. To je i ono što povezuje humanističku i transpersonalnu psihologiju, kao i praksu psihoterapije sa zapadnim ezoterizmom i misticizmom, kao i sa budizmom i hinduizmom. Umesto da se odgovori za

probleme pojedinca traže u društvenim strukturama, istoriji, silama prirode ili transcendentnom Bogu, traže se u čovekovoju unutrašnjosti.

Druga osnovna pretpostavka kulture samopomoći je da ljudi mogu sami sebi da pomognu jer u krajnjoj linije sve zavisi od njih samih. Pojedinac je isključivo sam odgovoran za svoju realnost jer je on sam i stvara. U kulturi samopomoći ovo stanovište ide u rasponu od tvrdnje da pojedinac svojim izborima stvara svoju realnost; preko tvrdnje da to čini samim svojim mislima (otprilike: slično proizvodi slično); do tvrdnje da spoljašnji svet nema nikakvu supstancu, već svaka osoba kreira svaku drugu osobu i sve što postoji. U skladu s tim, tvrdi se da je sam pojedinac odgovoran za svoje zdravlje (bolest je izazvana njegovim negativnim mislima ili emocijama), a drugo, tvrdi se da je telo sposobno da leči samo sebe jer „ima prirodnu volju prema zdravlju“. Potrebno je samo stupiti u dodir sa duhovnim ili raditi na otklanjanju *blokova* koji sprečavaju protok energije ili praktikovati afirmacije. Koji god da je metod, pojedinac je sam odgovoran za proces svog izlečenja, kao i za sve ostalo.

Kandidatkinja tvrdi da ove osnovne pretpostavke kulturu samopomoći određuju i kao jednu ideologiju. To jeste s jedne strane ideologija jednakih šansi, kako tvrdi Robert Bela: „Obogotvoravanje pojedinca udruženo je sa ideologijom jednakih šansi, po kojoj je svako odgovoran za svoju društvenu sudbinu, a neuspeh je znak isključivo lične nesposobnosti.“ [Bellah et al.,1996: 55] S druge strane, to je ideologija neoliberalnog kapitalizma po kojoj duštvo ne postoji, postoje samo pojedinci (i njihove porodice) koji treba da se oslanjaju samo na sebe; to je ideologija koja daje prednost odgovornosti pojedinca u odnosu na socijalna prava; to je politika na makronivou usmerena ne na punu zaposlenost nego na *zapošljivost*, „koja se postiže *propovedima* države usmerenim na pojedince da bi sami sebe usavršavali i sami sebe nadgledali“ [Peck 2002]; a može se dodati i: sami sebe lečili.

U istraživanju kulture samopomoći tekstualna analiza knjiga za samopomoć se povezuje s društvenim, političkim i ekonomskim uslovima u kome su one proizvedene i primljene, kao i s analizom načina potrošnje ove kulture u našem društvu. Kandidatkinja obavlja istraživanje na dva nivoa: na teorijskom, kada je reč o nastanku osnovnih koncepcija ove kulture i njenom usponu, i na empirijskom nivou kada je reč o potrošačima. Koriste se kvalitativni metod kritičke analize sadržaja knjiga za samopomoć i metod intervjua. Osnovno svojstvo istraživanja kulture samopomoći u ovom radu je interdisciplinarni pristup. U smeštanju kulture samopomoći u šire okvire zapadne kulture, kandidatkinja se oslanja na studije većeg broja teoretičara koji pripadaju različitim disciplinama (filozofija, antropologija, sociologija, kulturne studije, psihologija i psihoanaliza) i različitim usmerenjima.

Kandidatkinja je u svom radu postavila četiri cilja:

1. Podroban opis kulture samopomoći;
2. Istraživanje specifičnosti ove kulture u Srbiji;
3. Preispitivanje značenja osnovnih koncepata ove kulture u kontekstu savremenog neoliberalnog kapitalističkog društva, pre svega koncept autentičnosti;
4. Istraživanje načina na koji potrošači kulture samopomoći u Srbiji koriste ovu kulturu kao kulturni i praktični resurs u svom svakodnevnom životu.

Iz ovih ciljeva istraživanja kandidatkinja izvodi sledeća istraživačka pitanja:

1. U kakvom je odnosu kultura samopomoći prema modernosti?
2. Da li postoje specifičnosti kulture samopomoći u Srbiji?
3. Da li kultura samopomoći predstavlja kritiku kulture i vodi autentičnom životu?
4. Na koje načine potrošači u Srbiji koriste kulturu samopomoći kao kulturni i praktični resurs u svom svakodnevnom životu.
5. Kako sociodemografska svojstva potrošača i uslovi njihovog života utiču na način konzumiranja kulture samopomoći?
6. Kako sami potrošači vide svoje motive, šta je to što ih privlači kulturi samopomoći?

3. Osnovne hipoteze od kojih se polazilo u istraživanju

Kandidatkinja je u skladu sa navedenim ciljevima i istraživačkim pitanjima postavila šest hipoteza: za svaki od prvih tri cilja po jednu osnovnu hipotezu, a za poslednji navedeni cilj tri međusobno povezane hipoteze.

1. hipoteza: Kultura samopomoći je proizvod dugotrajnih kulturnih trajektorija u istoriji Zapada koje su određivale okvir samorazumevanja pojedinca, njegov odnos prema svetu, kosmosu, prema životu i prema smrti, prema mogućnostima spasenja; njegove ideje o smislu života i o dobrom životu, kao i o dobrom društvu.

Prva hipoteza je potvrđena. Da bi dokazala pretpostavljenu hipotezu, kandidatkinja je pokazala da se kultura samopomoći, s jedne strane, temelji na individualizmu koji ima svoje korene u antičkoj grčkoj i rimskoj filozofiji, odnosno u stoičkoj kulturi sopstva i posebno na vrednostima ekspresivističkog individualizma koji se javlja u kulturnoj istoriji Zapada počevši od 16. veka kod Montenja, a zatim kod Rusoa i romantičara, preko kojih te vrednosti dospevaju i u kulturu samopomoći.

Pokazano je da se, s druge strane, kultura samopomoći temelji na religijskim idejama koje idu od ezoterične, okultističke tradicije Zapada, počevši od gnosticizma, preko misticizma i alhemije, do teozofije, a posebno na idejama indijskih religija o odgovornosti pojedinca za sopstveni život i jedinstvu atmana i bramana, odnosno čoveka i kosmosa.

Kandidatkinja je ukazala i da tradicija pisanja i čitanja knjiga za samopomoć ima svoje korene u američkoj religijskoj tradiciji koja je protestantskim vernicima nalagala neprekidni rad na samopoboljšanju, kao i na individualističkoj tradiciji oslanjanja na sopstvene snage, ali i da su za neprekidni uspon ove kulture u drugoj polovini 20. veka pre svega zaslužne psihoanaliza i psihologija koje su preuzele glavnu ulogu u promovisanju kulture samounapređenja i samokreacije, što je dovelo i do „terapeutskog obrta“ i „psihološke revolucije“ sedamdesetih godina, kao i uspona duhovnosti Novog doba. Literatura za samopomoć je u tome imala istaknutu ulogu. Pokazala je i da se kultura samopomoći, iako je po mnogo čemu antimoderna, ipak uspešno inkorporira u modernost. Mada osporava zapadnjačku religiju i nauku, ona istovremeno teži i da ih rekonstruiše, u nauku unosi misticizam, a religiju teži da pretvori u nauku. Mada se suprotstavlja antihumanizmu postmodernizma, ona se širi zahvaljujući temeljima koje je postavio postmodernizam. Mada se obraća pojedincu, ona i te kako služi globalnom društvenom poretku postavljajući temelje *industriji sreće*, kao što i sama teži da postane globalna kultura.

2. hipoteza: Ne postoje izrazite specifičnosti kulture samopomoći u Srbiji, kultura samopomoći je globalni fenomen, bez posebnih lokalnih specifičnosti.

Kandidatkinja je iznela niz argumenata u korist ove hipoteze. Prvi razlog za odsustvo lokalnih specifičnosti kada je reč o kulturi samopomoći je to što je ona „namenjena srednjoj i višoj srednjoj klasi stručnjaka koja je i najuniformnija u svim kulturama“ [Heelas 1996: 121], što je tvrdnja s kojom se slažu svi teoretičari. Kao drugi argument kandidatkinja je navela da je industrija samopomoći pre svega jedan globalni biznis i domaći stručnjaci za samopomoć su uglavnom prošli obuku i stekli kvalifikacije kod zapadnih self help autoriteta, na čemu i zasnivaju sopstveni autoritet. Kandidatkinja navodi primere Siniše Ubovića koji je ovlašćeni edukator po programu *Izleči svoj život* Lujze Hej i Zorana Milivojevića koji je „međunarodno priznati edukator i supervizor“ za transakcionu analizu (TA) koju je razvio psihijatar Erik Bern 1960-ih godina. Sledeći argument tiče se svojstva samog self help žanra: pozivanje na priznate autoritete je u ovoj vrsti literature obavezno. Kada je reč o duhovnim praksama i tehnikama samopomoći, ni tu nisu pronađene posebne specifičnosti jer se koriste iste tehnike koje se inače koriste u ovoj kulturi.

Međutim, neke specifičnosti se ipak mogu uočiti. Kao specifičnost domaće literature za samopomoć, kandidatkinja navodi to što se autori prilično drže tradicionalne kulture, posebno kada je reč o odnosu prema drugim ljudima, iako proglašavaju dolazak *novog doba*, doba ljubavi, mira i praštanja, a same sebe predstavljaju kao ljude tog novog doba. Često se stiče utisak da se zadržavaju upravo najmanje privlačni elementi tradicionalne kulture: zavist,

sujeta, negativni izrazi o ljudskoj prirodi i sl. S druge strane, odbacuju se pozitivni elementi kao što su solidarnost, zajedništvo i moralne vrednosti tradicionalne kulture, i čitaocima se savetuju samoljubav, raskidanje vezanosti, okretanje sopstvenom razvoju i „odbacivanje svih pravila sem zakona fizike“. Pomak od tradicionalnog kolektivismu ka individualizmu je svakako prisutan tako da kandidatkinja zaključuje da je i u domaćoj kulturi samopomoći reč o tranziciji kao i u našoj kulturi u celini.

3.hipoteza: Kultura samopomoći je, uprkos svojim proklamovanim vrednostima, samo oblik konformizma, način uklapanja pojedinca u zahteve savremenog neoliberalnog kapitalističkog društva i njegove kulture.

Kandidatkinja tvrdi da kultura samopomoći, umesto da doprinosi kritici kulture i društva i pomaže autentičnost pojedinca, ima značajnu ulogu u disciplinovanju pojedinaca u skladu sa zahtevima neoliberalnog kapitalizma. „Kapitalizam ne proizvodi samo modele robe, već i modele subjektiviteta, način razmišljanja o odnosima muškaraca i žena, o odnosima prema deci i svemu drugom. Cilj te proizvodnje je homogenizacija i standardizacija subjektiviteta.“ [Lazzarato 2010: 13]. Da bi dokazala 3. hipotezu, kandidatkinja je preispitivala značenje osnovnih koncepata self helpa u kontekstu savremenog neoliberalnog kapitalističkog društva, pre svega koncept autentičnosti. Ukazala je na načine na koje su koncepti poput rada na sebi, samoaktualizacije, fleksibilnosti, kreativnosti itd. usaglašeni s preduzetničkom kulturom neoliberalnog kapitalizma. Pokazala je da se deklarativno zalaganje za autentičnost u literaturi za samopomoć svodi na sleđenje datih uputstava korak po korak; da se pod autentičnošću zapravo podrazumeva energičnost i ispoljavanje entuzijazma; i da je često reč, ne o istinskoj autentičnosti, već o nošenju maske čiji je cilj ostvarivanje uticaja na druge ljude.

Kandidatkinja se posebno bavila literaturom koja je namenjena ženama i načinom na koji se u literaturi za samopomoć shvata autentičnost žena. Sudeći prema savetima koji se daju ženama u vezi s uspehom u poslovnom svetu i u ljubavi, ženama se i ne preporučuje da budu autentične, već da se ponašaju kao muškarci i da prikrivaju svoje istinske potrebe. Kandidatkinja se bavila i konceptima *čistih odnosa* i *kodependencije*, koji ukazuju na prenošenje tržišnih modela na sve međuljudske odnose, pa i na one u intimnoj sferi.

U radu je ukazano da je autentičnost i u osnovi uspona alternativne medicine i pokreta samoisceljenja koji je takođe u nadležnosti Novog doba, kao i na stavove teoretičara da povećavanje opcija (u ovom slučaju načina lečenja i lekova) koji se nude na tržištu zapravo služi samo jednoj svrsi, da se na pojedinca prenesu zadaci rešavanja društvenih problema i to individualnim sredstvima i resursima koji su očigledno neadekvatni tim zadacima.

U empirijskom delu istraživanja kandidatkinja je na uzorku od 145 ispitanika proveravala hipoteze koje se odnose na konzumente kulture samopomoći u Srbiji.

4. *hipoteza*: Postoje tri osnovna načina na koje potrošači u Srbiji koriste kulturu samopomoći kao kulturni i praktični resurs u svom svakodnevnom životu: prvi podrazumeva da ova kultura potpuno određuje svakodnevni život konzumenata (*jaki potrošači*), drugi da se prihvataju vrednosti i koncepcije ove kulture ali se one samo povremeno prevode u praksu (*povremeni potrošači*) i treći da se prihvataju vrednosti i koncepcije ove kulture ali se ne prevode u praksu (*slabi potrošači*).

Ova deskriptivna hipoteza je potvrđena. Skupina jakih potrošača ima najizrazitija distinktivna svojstva od svih skupina. Oni su jedinstveni po značaju koji pridaju svom duhovnom razvoju i temi duhovnosti u literaturi za samopomoć, po svojim čitalačkim navikama (više čitaju ovu literaturu nego ostale vrste), po tome što se više nego ostali oslanjaju na same sebe i na stručnjake, i po tome što više veruju u Duhovnu silu (energiju, Izvor) nego u moć pozitivnog mišljenja.

Kandidatkinja navodi da povremeni (ili prelazni potrošači) u manjoj meri prevode svoja verovanja i stavove u praksu u odnosu na jake, ali zato u većoj meri od njih izražavaju potpunu saglasnost s tvrdnjama poput *Moj život zavisi samo od mene*. I za njih je, kao i za jake konzumente, karakteristična orijentacija na razvoj sopstvene ličnosti i u većoj meri nego što je slučaj kod jakih konzumenata, na rešavanje ličnih problema.

Slabi potrošači su najheterogenija skupina koja je prihvatila mnoge stavove i verovanja kulture samopomoći, ne toliko zahvaljujući čitanju literature za samopomoć, koliko praćenju ovih tema na internetu, ali koja ih u minimalnoj meri prevodi u praksu. Kandidatkinja kao distinktivno svojstvo slabog konzumenta navodi veću orijentaciju na druge nego što je to prisutno kod ostalih potrošača, bilo da u većoj meri nego pripadnici ostalih skupina ističu kao izvor svojih problema odnose u porodici, bilo da navode da im self help pomaže da unapređuju odnose s drugima. To je jedan od razloga što kandidatkinja ne smatra verovatnim da pripadnici ove skupine prelaze u skupine jakih potrošača, mada ostavlja mogućnost da ta njihova orijentacija na druge može vremenom da oslabi.

Istraživanje je pokazalo da od sociodemografskih karakteristika ispitanika samo rod odnosno pol utiče na način konzumiranja kulture samopomoći, za godine i obrazovanje to se ne može reći. S druge strane, ostaje da u skupini jakih konzumenata dominiraju žene, starosti od 30 do 40 godina, fakultetski obrazovane.

5. *hipoteza*: Način na koji potrošači u Srbiji koriste kulturu samopomoći u svom svakodnevnom životu zavisi pre svega od uslova u kojima žive, što podrazumeva zaposlenje, stanovanje, porodičnu situaciju (emotivni status) i zdravlje.

Ova eksplanatorna hipoteza je delimično potvrđena. Razlozi za to su jednim delom u karakteristikama uzorka, ali i u činjenici da dobijeni podaci mogu da se tumače na različite načine. Kandidatkinja smatra da rezultati istraživanja ipak potvrđuju da teškoće oko zaposlenja i emotivnog statusa utiču na način potrošnje kulture samopomoći. Ističe da je emotivni status kao izvor problema naročito važan za žene između 30 i 40 godina, i da bi to mogao da bude razlog većeg prisustva žena među jakim potrošačima nego muškaraca.

6. *hipoteza*: Ono što ljude najviše privlači ovoj kulturi je ubeđivanje da njihov život samo od njih zavisi, što im daje osećaj moći.

Ova eksplanatorna hipoteza nije potvrđena. Većina jakih potrošača se nije u potpunosti složila da je tvrdnja *Moj život zavisi samo od mene* tačna. Nije potvrđena ni pretpostavka da će se jaki potrošači u najvećoj meri složiti s tom tvrdnjom, jer se pokazalo da se s tom tvrdnjom u najvećoj meri slažu povremeni potrošači. Iako se to delimično može objasniti starosnom strukturom povremenih konzumenata u uzorku, ostaje da ta hipoteza nije potvrđena. Nije potvrđena ni treća specifična hipoteza da će jaki potrošači izraziti u najvećoj meri zadovoljstvo svojim životom.

Činjenica da 6. hipoteza nije potvrđena pokazuje da, iako je kandidatkinja zaključila da ne postoje specifičnosti kulture samopomoći u Srbiji kad je reč o proizvodnji, ipak postoje specifičnosti kada je reč o potrošnji. Rezultati do kojih je kandidatkinja došla razlikuju se od rezultata istraživanja konzumenata ove kulture na Zapadu koja je kandidatkinja navela u uvodu ovog poglavlja. Kod konzumenata kulture samopomoći u Srbiji nije prisutno znatno veće zadovoljstvo sopstvenim životom nego kod nekonzumenata, nego je to zadovoljstvo gotovo jednako, razlika je manja od jednog procenta. Takođe nije potvrđena pretpostavka da je zadovoljstvo sopstvenim životom najveće kod jakih potrošača, zapravo je najmanje.

Kad je reč o istraživanjima zapadnih autora, pretpostavka kandidatkinje je da je objašnjenje tog izraženog zadovoljstva sopstvenim životom rezultat verovanja u moć pozitivnog mišljenja. I trećina potrošača ove kulture u Srbiji je potvrdila da veruje u pozitivno mišljenje, ali ih to nije sprečilo da *šalju negativne vibracije Univerzumu*, izražavajući nezadovoljstvo sopstvenim životom.

Kako je taj nalaz u skladu s nalazom koji se tiče saglasnosti s tvrdnjom *Moj život zavisi samo od mene*, to je kandidatkinju navelo da potraži drugačije tumačenje i pronašla ga je u teoriji studija kulture o različitim pozicijama koje čitalac može da zauzme u odnosu prema

tekstu. Iako dominira hegemonia pozicija, kada je reč o potrošačima kulture samopomoći ona nije jedina, postoji i dogovorna pozicija. Dakle, koliko god da kultura samopomoći nameće zatvorene sisteme, potrošači ipak mogu da zauzimaju različite pozicije i da zadržavaju izvesnu rezervu čak i prema temeljnim postavkama ove kulture. Kandidatkinja navodi da na to verovatno utiču pre svega realni uslovi života u našem društvu, jer da bi čak i oni koji su tome izrazito skloni zaista poverovali u to da samo od pojedinca zavisi njegov život, potrebno je da društvo bude koliko toliko uređeno i stabilno.

4. Kratak opis sadržaja disertacije

U odnosu na prijavu doktorske disertacije, kandidatkinja je u dogovoru sa mentorkom izvršila terminološke izmene u nazivu poglavlja. Raniji termin *self help kultura* zamenjen je terminom *kultura samopomoći*, a termin *konzumenti* terminom *potrošači*.

1. Uvod

U uvodu se navode predmet i cilj istraživanja, istraživačka pitanja i hipoteze, kao i metode istraživanja; ističe se društveni i kulturni značaj fenomena koji se istražuje, kao i doprinos istraživanja razvoju nauke; i najavljuju se teme poglavlja koja slede.

2. Teorijski okvir istraživanja

U drugom poglavlju kandidatkinja obrazlaže interdisciplinarni pristup koji koristi u istraživanju kulture samopomoći. Postavljanje ove kulture u kontekst različitih disciplina kandidatkinji služi da istovremeno ukaže i na osnovne teorijske pretpostavke na kojima ovo istraživanje počiva. Postavljanjem kulture samopomoći u kontekst filozofije, odnosno istorije ideja, dobija se odgovor na prvo istraživačko pitanje da li je ova kultura „nametnuta“ zapadnoj kulturi, kao što smatra recimo Mišel Lakroa [Lakroa 2001] ili je proizašla iz same zapadne kulture. Takođe se osvetljavaju idejne (i ideološke) osnove kulture samopomoći koji se nalaze u različitim vrstama individualizma, utilitarističkom i ekspresivističkom. U tom delu kandidatkinja se oslanja na studije Čarlsa Tejlora [Tejlor 2002; 2008; 2011], Cvetana Todorova [Todorov 2003], Mišela Fukoa [Fuko 2003], Otrfida Hefeja [Hefe 2011], a kada je reč o religijskim idejama – na Maksa Vebera [Veber 1976], Edgara Morena [Moren 1981], Hamiltona [Hamilton 2003] itd.

Društveno istorijski kontekst kulture samopomoći prevashodno se tiče njenog uspona u savremenom društvu, u društvu kasnog kapitalizma u kome dominira neoliberalna ekonomija. U okviru ovog poglavlja ukratko se predstavljaju: društveni kontekst koji se u savremenim sociološkim teorijama opisuje sintagmom *svet koji se menja*; ekonomski kontekst: navode se

interpretacije nove ekonomije i postfordizma; ideološki kontekst: navode se interpretacije neoliberalne ekonomske teorije, kao i teorije o proizvodnji subjektivnosti u neoliberalnom kapitalizmu. U tom delu kandidatkinja se oslanja na studije teoretičara individualizacije Entonija Gidensa [Gidens 1991; 1992; 1998; 2003; Haton i Gidens 2003]; Urliha Beka [Bek 2001; 2003] i Zigmunta Baumana [Bauman 2001; 2007; 2009], kao i na studije Mišela Fukoa [Fuko 1982; 1987; 2005], Nikolasa Rouza [Rose 1989] i tekstove Izabel Lori [Lorey 2006], Lacarata [Lazzarato 2010] i druge.

Na kraju, navode se i dva osnovna teorijska pristupa kulturi samopomoći: kulturno psihološki i strukturni pristup, detaljnije se predstavljaju oba pristupa kao i stanovišta najznačajnijih predstavnika: od Kristofera Leša [Leš 1986], Ričarda Seneta [Sennett 1989; Senet 2003; 2007] Žila Lipoveckog [Lipovecki 2008; 2011] i Roberta Belaha [Bellah et al. 1996] do Miki Makgi [McGee 2005] i Vilijama Dejvisa [Davies 2015].

2. Kultura samopomoći

Cilj trećeg poglavlja je da definiše ključne pojmove i opiše kulturu samopomoći. Definisanje ključnih pojmova počinje sa samim terminom *self help*. Kandidatkinja se bavi razlozima za i protiv upotrebe naziva *self help*, kako za žanr popularne literature tako i za kulturu. Daju se i opširnija određenja kulture samopomoći (određuje se odnos ove kulture sa pogledom na svet Novog doba) i literature za samopomoć kritičkim razmatranjem postojećih definicija u teorijskoj literaturi. Analiziraju se karakteristike žanra, odlike strukture, forme i stila ove literature kao i mogući načini klasifikovanja uz navođenje primera iz same literature.

Zatim se kandidatkinja bavi izvorima i osnovnim konceptima literature za samopomoć u skladu sa istorijskom perspektivom. Kao izvore razmatra protestantsku etiku, teozofiju, transcendentalizam, psihoanalizu i psihologiju, i navodi koncepcije kako pojedinaca koji su imali najveći uticaj na razvoj *self help*, kao što su Ralf Valdo Emerson, Abraham Maslov i Karl Gustav Jung, tako i koncepcije nekih najuticajnijih *self help* autora, kao što je Norman Vinsent Pil. Najviše se poziva na Starkera [Starker 2008], zatim na Makgi [McGee 2005], kao i na Maslova [Maslov 2001] i Junga [Jung 1973; 1998; 2008].

U četvrtom podpoglavlju kandidatkinja se bavi pokretom Novo doba, njegovim ključnim konceptima i praksama, kao i posebnim varijantama ovog učenja kao što je transpersonalna psihologija. Najviše se oslanja na Pola Hilasa [Heelas 1996], Mišela Lakroa [Lakroa 2001], na teoretičare Novog doba Kena Vilbera [Vilber 2004] i Fritjofa Capru [Capra 1986; 1989], kao i na autore literature za samopomoć.

U zaključku na kraju ovog poglavlja se dokazuje prva hipoteza.

3 Kultura samopomoći u Srbiji

U ovom poglavlju najpre se ukazuje na neke specifičnosti kulturnog i društveno istorijskog konteksta uspona ove kulture u Srbiji, kao i različite faze kako u razvoju same kulture i njene institucionalizacije u Srbiji. Navode se izdavačke kuće koje su specijalizovane za literaturu za samopomoć, kao i organizacije koje se bave različitim delatnostima u okviru ove kulture, od edukativnih do terapeutskih. Zatim se analizira literatura za samopomoć domaćih autora, ukazuje se na najčešće teme i podžanrove kao i na specifičnosti koje su karakteristične za domaću literaturu. U obradi najvažnijih tema kao što su duhovnost, odnos nauke i religije, zdravlje, ljubav i uspeh, kandidatkinja se oslanja ne samo na domaću literaturu za samopomoć, već takođe i na tekstove i studije domaćih teoretičara koji prihvataju pogled na svet koji dominira u ovoj kulturi, a koji se najčešće naziva *nova duhovnost*.

Tokom čitavog poglavlja se razvija argumentacija u korist potvrđivanja druge hipoteze, a u zaključku na kraju ovog poglavlja se ona i dokazuje.

3. Autentičnost

Na početku ovog poglavlja kandidatkinja se bavi različitim teorijskim stanovištima o autentičnosti, kao što je stanovište Čarlsa Tejlora da je autentičnost snažan moralni ideal, ali da u okviru savremene popularne kulture dolazi do izneveravanja ovog idela; kao što su i kritička stanovišta Herberta Markuzea i Lajonela Trilinga; stanovište Hita i Potera o autentičnosti kao egzotičnosti, i stanovište Zigmunta Baumana o imperativu autentičnosti u savremenom potrošačkom društvu.

Tema su, zatim, različita značenja autentičnosti u kulturi samopomoći. Posebno se u okviru ovog podpoglavlja kandidatkinja bavi koncepcijama *upravljanja svojim životom i živeti u sadašnjosti* i ukazuje na načine na koje ova učenja odgovaraju interesima neoliberalnog kapitalizma.

Kandidatkinja shvatanje autentičnosti u literaturi za samopomoć dovodi u vezu sa preduzetničkom kulturom neoliberalnog kapitalizma, pronalazeći dodirne tačke u koncepcijama rada na sebi (investiranje u humani kapital), samoaktualizaciji (ukidanje suprotnosti rada i kapitala, ali i samoprekarizacija), fleksibilnosti (izvlačenje maksimuma iz zaposlenih radnika), kreativnosti (na kreativnosti i inovativnosti počiva dalji razvoj kapitalizma) i sl. Na kraju, kandidatkinja se bavi značajem literature za samopomoć kao dela industrije sreće za kapitalizam.

Sledeća tema u okviru ovog poglavlja je literatura namenjena ženama. Kandidatkinju najpre interesuje kako se literatura za samopomoć odnosi prema autentičnosti žena u profesiji, a zatim u ljubavi i partnerskim vezama, kao i promene u savetima koji se tiču ljubavi i

partnerskih veza, koje interpretira na osnovu shvatanja teoretičara kao što su Gidens [Gidens 1991; 1992], Bauman [Bauman 2009], Eva Illouz [Illouz 2008; Illouz 2013] i drugi.

U zaključnom delu ovog poglavlja kandidatkinja izlaže argumentaciju u prilog treće hipoteze i dokazuje je.

4. Potrošači kulture samopomoći u Srbiji

Ovo poglavlje predstavlja empirijski deo istraživanja i cilj je dokazivanje četvrte, pete i šeste hipoteze koje se odnose na konzumente kulture samopomoći. Najpre kandidatkinja navodi rezultate prethodnih empirijskih istraživanja koja se tiču literature za samopomoć, kao što su istraživanja Starkera [Starker 1992]; Džeralda Rozena [Rosen 1993]; Vilsona i Keša [Wilson, Cash 2000] i Ada Bergsme [Bergsma 2007], a osvrće se i na domaća istraživanja pojava koje su srodne temi njenog istraživanja, s obzirom da sama literatura za samopomoć kod nas nije bila predmet istraživanja.

Zatim navodi hipoteze i obrazlaže ih, opisuje korišćene metode, instrumente i uzorak, nakon čega sledi predstavljanje rezultata istraživanja i na kraju analiziraju se rezultati za svaku hipotezu posebno i daje tumačenje.

U zaključku na kraju poglavlja se dokazuju ili opovrgavaju hipoteze.

5. Zaključak

Zaključak na kraju rada predstavlja sintezu rezultata do kojih je kandidatkinja došla u istraživanju.

5. Ostvareni rezultati i naučni doprinos disertacije

Prvi ostvareni rezultat istraživanja kulture samopomoći jeste rasvetljavanje jednog važnog kulturnog fenomena u savremenom svetu. Ona je prisutna svuda, ne samo u društvima Zapada, već i u zemljama Latinske Amerike, Izraelu, Rusiji, čak i u samoj Indiji.

Prema mnogim pokazateljima kultura samopomoći u društvima Zapada postaje dominantna kultura. Procvat literature za samopomoć počeo je ranih sedamdesetih godina prošlog veka i od tada broj prodatih primeraka ovih knjiga u svetu samo raste. Od 1991. do 1996. godine, prema izveštajima američkih knjižara, broj naslova objavljenih u oblasti samopomoći porastao je bezmalo 100% [McGee 2005: 11], a početkom ovog veka taj rast se nastavlja. Izdavačka delatnost u društvima Zapada ostvaruje 10% svojih prihoda od ove vrste knjiga. [Lakroa 2001: 15] Kod nas ne postoje precizni podaci o izdavaštvu, ali ono što se može videti je da literatura za samopomoć, i domaćih pisaca i prevedena, ispunjava čitave izloge knjižara. Pored toga, u većim gradovima Srbije redovno se održavaju obuke za vođenje radionica; dolaze svetski poznati motivatori, profesori pozitivne psihologije, predavači koji

tvrde da se „uspeh može naučiti“ itd. Institucionalizacija kulture samopomoći je u Srbiji prisutna od ranih devedesetih godina prošlog veka. Literatura za samopomoć američkih autora je i pre toga objavljivana, ali od devedesetih nastaju nove izdavačke kuće specijalizovane za literaturu iz oblasti popularne psihologije i ličnog razvoja, a svoje knjige počinju da objavljuju i domaći autori. Formiraju se i brojne organizacije i udruženja koja promovišu self help pogled na svet i nove psihoterapijske tehnike koje su u skladu sa njim. Godine 2017, institucionalizacija se ubrzava: ne samo što je osnovan prvi budistički centar u Srbiji, već nas mediji svakodnevno izveštavaju o novim načinima, ako ne institucionalizacije, onda bar promovisanja kulture samopomoći u najvažnijim državnim institucijama.

Iako ova kultura u našem društvu još uvek nije postala dominantna, ona je evidentno sve prisutnija. S druge strane, ona kod nas nije predmet akademskog interesovanja kao što je to slučaj u Sjedinjenim Državama. Kandidatkinja pretpostavlja da se nezainteresovanost akademske zajednice može objasniti stavom o trivijalnosti self help knjiga i kulture samopomoći uopšte, ali smatra da je reč o kulturnom fenomenu koji treba da bude predmet naučnih interesovanja. Bilo da slede self help učenja ili ne, ona na sve ljude utiču i prodiru u svaku oblast njihovog svakodnevnog života.

Drugi ostvareni rezultat jeste potvrđivanje hipoteze da je kultura samopomoći, uprkos svojim proklamovanim vrednostima, samo oblik konformizma, način uklapanja pojedinca u zahteve savremenog neoliberalnog kapitalističkog društva i njegove kulture. Kulturu samopomoći kandidatkinja dovodi u vezu sa neoliberalnim kapitalizmom i time objašnjava rast popularnosti self helpa. Polazi od stanovišta da ideje postaju uticajne „kada se usklade sa dominantnim političkim diskursom. Takve ideje vraćaju se nazad u društvo i imaju još veću ideološku i retoričku moć.“ [Brannen and Nilsen 2005: 426].

Treći ostvareni rezultat tiče se empirijskog istraživanja o konzumentima kulture samopomoći. Bilo da su hipoteze potvrđene ili ne, kandidatkinja dolazi do saznanja o tome kako sami učesnici ili korisnici ove kulture, odnosno čitaoci literature za samopomoć, nju doživljavaju i koriste u svakodnevnom životu.

Naučni doprinos ovog istraživanja pre svega se tiče studija kulture. Studije kulture su polje koje svoju specifičnost gradi na interdisciplinarnim teorijskim matricama i to je pristup koji kandidatkinja sledi u ovom radu. U istraživanju se oslanja na neke važne pretpostavke studija kulture, kao što je dominacija hegemonijskog diskursa koja se ogleda u uticaju neoliberalizma na kulturu samopomoći. Glavna tvrdnja u ovom radu je da kultura samopomoći sa svoje strane daje veliki doprinos neoliberalnoj ideologiji kasnog kapitalizma i

da je reč o uzajamnom osnaživanju. Naučni doprinos ovog rada, u tom smislu, ogleda se u kritici savremene kapitalističke neoliberalne kulture i afirmaciji humanističkih principa.

Druga važna pretpostavka studija kulture na koju se kandidatkinja oslanja je da istraživanje kulturnih fenomena mora biti usmereno na lokalno okruženje, tj. na određeni prostor i vreme i na određene aktere. Kultura samopomoći je produkt zapadne kulture i globalni fenomen i u radu je kandidatkinja najpre i istražuje kao takvu, ali je takođe posmatra i u lokalnom kontekstu i traga za specifičnostima ove kulture u našem društvu. U tom smislu, istraživanje kulture samopomoći u Srbiji može da doprinese i istraživanjima (tranzicionih) kulturnih tokova u našem društvu, bez obzira iz koje osnovne discipline, ili poddiscipline, ona polaze. Kandidatkinja je u svojoj disertaciji pokazala da je upravo nerazumevanje ove kulture, posebno novih oblika religioznosti u savremenoj kulturi Zapada, pa i kod nas, problem za mnoga domaća istraživanja srodnih fenomena.

6. Zaključak

Na osnovu pregleda sadržaja doktorske disertacije, članovi komisije jednoglasni su u oceni da je doktorska disertacija kandidatkinje Sonje Očić „Kultura samopomoći: slučaj Srbije” urađena prema odobrenoj prijavi. Doktorska disertacija predstavlja proizvod samostalnog teorijskog rada i sprovedenog istraživanja kandidatkinje i u njoj su kako sistematizovana postojeća naučna saznanja o predmetu istraživanja, tako i predstavljena nova saznanja do kojih se došlo istraživanjem u uslovima našeg društva i kulture. Disertacija po svom sadržaju, obimu korišćene literature, interdisciplinarnom pristupu i ostvarenim rezultatima predstavlja kompleksnu analizu važnog kulturnog fenomena, a rezultati se bez sumnje mogu smatrati značajnim naučnim doprinosom. Poseban doprinos ovog rada je jedan kritički, ali ipak odmeren i uravnotežen odnos prema predmetu istraživanja (posebno kada je reč o Nju ejdž pogledu na svet), što kod nas često nije slučaj.

Na osnovu izloženog, komisija predlaže Naučno-nastavnom veću Fakulteta političkih nauka da kandidatkinji Sonji Očić odobri doktorsku disertaciju pod nazivom „Kultura samopomoći: slučaj Srbije” za javnu odbranu

KOMISIJA

Prof. dr Marina Simić

Prof.dr Zorica Tomić

Prof dr Jelena Đorđević (mentor)